Марина Хомчик,
Юрій Бут

КАМ'ЯНІ ВИРОБИ АНТИЧНОГО ЧАСУ У ЗІБРАННІ НМІУ

Колекція кам'яних виробів античного часу, що зберігається в НМІУ налічує біля 300 од. зберігання і складається з фрагментів надгробних стел, постаментів з присвятними написами, фрагментів декретів, які є водночас ще й епіграфічними пам'ятками; речі щоденного господарського вжитку; фрагменти різноманітних архітектурних деталей культових та громадських споруд та інші предмети. Ці експонати можливо поділити по таким розділам:

Розділ I. Архітектурні та будівельні деталі громадських та культових споруд.

Розділ II. Вироби господарчого та ремісничого призначення.

Розділ III. Культура, мистецтво, побут.

Розділ IV. Озброєння.

Розділ V. Речі з некрополів.

Рис. 1. Підп'ятник вапняковий для опори вісі дерев'яних дверей. Ольвія.

В ході роботи у 2011–2015 рр. вдалося надати нову атрибуцію деяким експонатам.

Так до розділу «Архітектурні та будівельні деталі громадських та культових споруд» зараховано предмет, що надійшов до музею з ІА АН УРСР у 1938 р. як шматок вапнякау. Це – вапняковий підп'ятник для опори вісі дерев'яних дверей трикутної форми з округлими кутами, з круглим заглиблення посередені і зі слідами використання (Б5–238) (рис. 1). Розміри: ширина 195 мм; висота 175–180 мм; товщина 47 мм; діаметр заглиблення 60 мм; глибина 35 мм.

До виробів господарчого призначення зараховано диск з вапняку (Б11–231), 24 червня 1954 р. за актом переданий до Київського історичного музею як жорна з Керченського історико-археологічного музею. Під час наукової обробки з'ясувалось, що це – фрагмент грецького ручного (однодискового) гончарного круга VI ст. до н.е. (рис. 2).

Він має наскрізний конічний отвір у центрі, над яким знаходиться прямокутне з закругленими кутами заглиблення для фіксації робочого дерев'яного диску. Збоку на диску є прямокутний виступ з наскрізним чотирикутним отвором для дерев'яної ручки. Розміри: діаметр-1 – 450 мм, діаметр-2 – 90–110 мм, висота 25–70 мм. Розміри овального заглиблення: довжина 205 мм, ширина 60 мм, висота 15 мм. Розміри прямокутного виступу: довжина 15 мм, ширина 40 мм, висота 70 мм. Розміри отвору для ручки: ширина 20 мм, довжина 30 мм [9, 85–88].

До цього розділу можна віднести фрагменти жорен, зернотерок, ручних млинів, розтиральників, плит для розтирання, грузила, точильні камені, ливарні форми, фрагменти переносних давилень, ступи та багато інших виробів.

Рис. 2. Диск вапняковий від ручного гончарного круга. Керч.

Серед цих кам'яних виробів зберігаються два артефакти (Б5–2935. О/38 4236; Б5–1834. О/38 1564). Перший донедавна значився як мармурова плита з написом, другий – як мармуровий чотирикутник (рис. 3.1,2) Обидва предмети надійшли до музею у 1938 р. з Інституту археології АН УРСР як знахідки, виявлені того року під час археологічних розкопок на ділянці «НГ» у заповіднику «Ольвія» (с. Парутине Очаківського р-ну Миколаївської обл.).

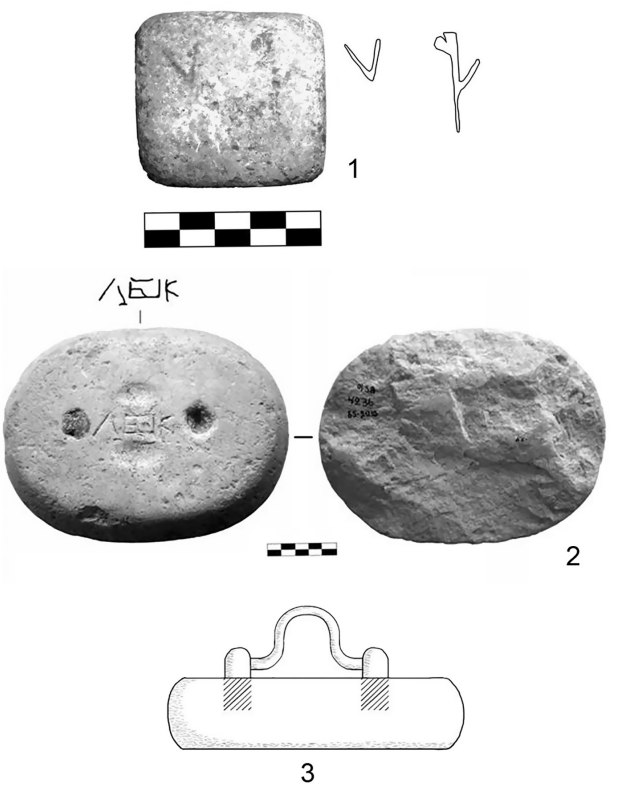

Рис. 3. Вагові гирі з Ольвії: 1 – легка гиря; 2 – важка гиря; 3 – реконструкція важкої гирі (автор – художник-реставратор Бут Ю.).

В процесі наукової обробки цих експонатів у 2012 р. завдякиїконсультацію ст. наук. співробітника ІА АН України канд. іст. наук В.В. Крапівіної було з'ясовано, що це – вагові гирі VI–III ст. до н.е., коли ольвіополіти у зовнішній та внутрышный торгівлі користувалися евбейсько-аттичною ваговою системою [4, 89; 1, 495].

Артефакт (Б5–2935), записаний як мармурова плита, є важкою контрольною гирею з мармуроподібного вапняку [7, 221]. Ця гиря овальної форми, з двома округлими заглибленнями, заповненими залишками металу, з написом між ними. Розміри гирі: довжина 225 мм, ширина 165 мм, висота 68 мм, діаметр округлого заглиблення № 1 – 11 мм, діаметр округлого заглиблення № 2 – 12 мм, довжина напису 56 мм, довжина овального заглиблення № 1 – 21 мм, довжина овального заглиблення № 2 – 24 мм, глибина овального заглиблення № 1 – 4 мм, глибина овального заглиблення № 2 – 3 мм.

Під час наукового дослідження було встановлено, що округлі заглиблення з залишками карбонату свинцю призначалися для кріплення біметалевої ручки зі свинцевою основою та бронзовою дужкою. Завдяки консультації члена Спілки художників України, скульптора С. І. Саратовського автори реконструювали процес кріплення ручки. У отвори розігрітої кам'яної гирі заливався розплавлений свинець, після застигання якого утворювалися циліндричні металеві стовпчики, в яких робилися горизонтальні отвори, куди вкладалась бронзова частина ручки. Виготовити суцільну бронзову ручку було неможливо, оскільки заливання в отвори розплавленої бронзи з температурою плавлення 800^{0}С [6, 66, 117] призвело б до розтріскування кам'яної гирі.

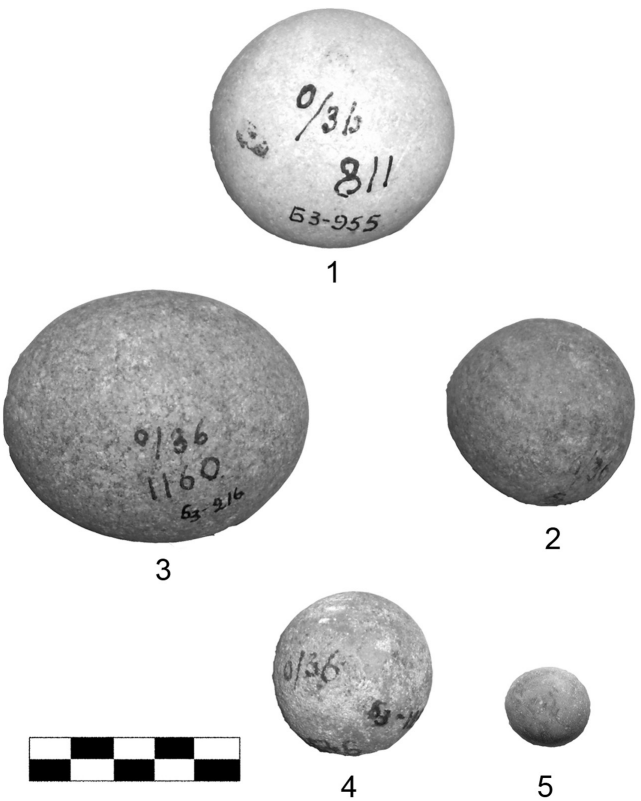

Рис. 4. Снаряди для пращі. Ольвія.

Означена гиря фрагментована, її вага становить 3 кг 824 г. Вона була пошкоджена ще в давнину: її нижня частина збита, а металева ручка знята. Напис на плиті вказує на вагу гирі, що, на нашу думку, становила 10 мін (4 кг 270 г). У 2013 р. в реставраційній майстерні НМІУ одним з авторів була зроблена реконструкція цієї вагової гирі.

Друга мармурова чотирикутна гиря (Б5–1834) належить до легких гирь евбейсько-аттичної системи (рис. 3,*3*), позначки на поверхні якої означають вагу одна міна [4, 88]. Розміри гирі:

висота 20 мм, довжина 48 мм, ширина 45 мм. Такі гирі широко використовувались як у зовнішній, так і у внутрішній торгівлі Північного Причорномор'я (рис. 3,*1*). Зараз обидві гирі експонуються у залі музею № 4.

До групи «Озброєння» зараховані десять штучно оброблених чи природної форми каменів округлої форми діаметром 11–56 мм, призначених для пращі (рис. 4) – шкіряної петлі для метання снарядів з каменю, глини чи свинцю, яка перебувала на озброєнні давньогрецької легкої піхоти [5, 13].

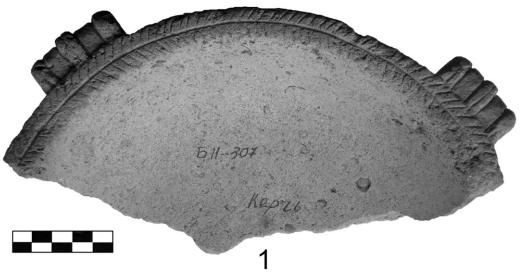

1

2

Рис. 5. Культові чаші: 1 – антична чаша з Керчі; 2 – чаша з римо-католицького костелу св. Миколая, Київ. XX ст.

До розділу «Речі з некрополів» входять кам'яні предмети, пов'язані з ритуальним обрядом: надгробки (зокрема, зі скульптурними рельєфами та написами), фрагменти вівтарів.

До групи «Культура, мистецтво, побут» нами зарахований фрагмент маленького лутерія (діаметр 195 мм, висота 75 мм), на поч. XX ст. знайдений в античному місті Пантікапей (нині м. Керч) (Б11–307) та після наукової обробки визначений як фрагмент посудини культового призначення (рис. 5,*1*). В Давній Греції у перших століттях нашої ери у кожному храмі були подібні посудини з водою, які використовували у обряді омивання рук [3, 415]. Такий обряд зберігся до нашого часу в католицьких церквах, де існують подібні чаші, як, наприклад у римо-католицькому костелі св. Миколая у Києві (рис. 5,*2*).

До цього ж розділу відносяться фрагменти посуду, фрагменти декретів та скульптури, ігровий інвентар та багато інших предметів.

На деяких предметах є залишки фарби. С. Росляков в праці «Ольвия. Жизнь и смерть цивилизаций», пише, що давні греки обов'язково розфарбовували мармурову скульптуру: червоною, синьою, синьо-зеленою, чорною, рожевою фарбою покривали волосся, очі, губи, одяг [8, 35].

Завдяки сучасним технологіям дослідникам античності вдалось виявити склад пігментів та відновити первинний вигляд деяких скульптур [2, 34].

Рис. 6. Надгробна статуя. IV ст. до н.е. Мармур. Афінський Національний музей.

В Афінському національному музеї зберігається надгробна статуя Фрасіклеї, яка датується серед. IV ст. до н.е. (рис. 6) , на поверхні якої збереглись залишки фарби. Фарба збереглась тому-що статуя простояла на постаменті не довгий час. В 2008–2009 рр. дослідники, провівши аналізи ,виявили пігменти та реконструювали процес фарбування статуї (рис. 7). Оголені частини та очі полірувались воском, про що повідомляють Вітрувій, Пліній та Павсаній. Зв'язуючою речовиною для сухих пігментів був гумміарабік (смола акації) [2, 38, 41].

Рис. 7. Відтворення розпису на надгробній статуї IV ст. до н.е. з Афінського Національного музею.

На червонофігурному кратері IV ст. до н.е., який зберігається в Метрополітен-музеї (США) (рис. 8), зображено художника, що за допомогою лопаточки наносить суміш із пігменту та воску на поверхню статуї Геракла (техніка «енкаустики»), в той час як його помічник розігріває віск на жаровні [2, 37, 41].

У Давній Греції фарбованими були не тільки статуї, які прикрашали громадські місця, а й скульптурні композиції на фронтонах будинків, надгробки, різні рельєфи [2, 34].

Рис. 8. Кратер червонофігурний з зображенням художника, який розмальовує статую Геракла. IV ст. до н.е. Метрополітен музей, США.

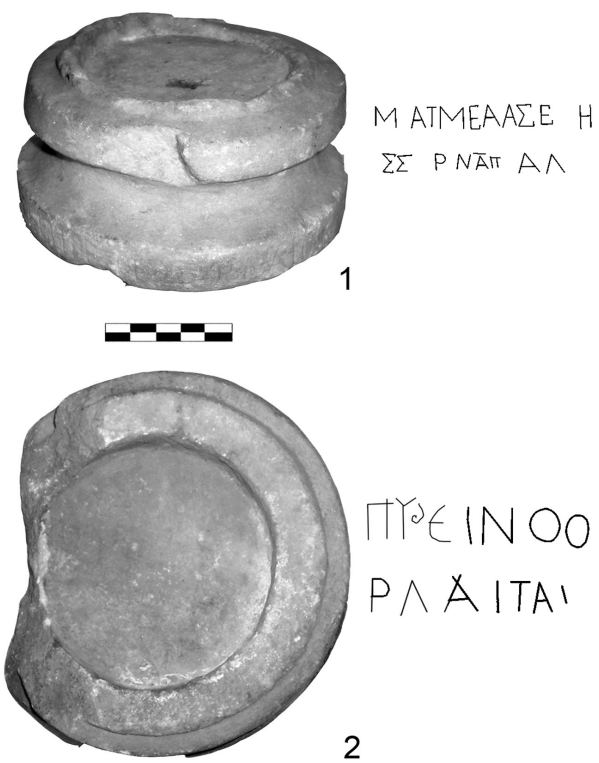

Рис. 9. Постаменти від скульптур з написами. II–I ст. до н.е. Мармур. Ольвія.

В музейній збірці зберігаються два невеликі округлі мармурові постаменти скульптур з написами, літери яких пофарбовані у червоний колір (Рис. 9,1,2). Ці постаменти походять з розкопок ІА АН УРСР в заповіднику «Ольвія» у 1935–1936 рр. В праці «Надписи Ольвии (1917–1965)» (Л., 1968) зазначено, що один з постаментів, який надійшов до музею у 1936 р. (Б3–770), загублений. Але це помилка і означений фрагментований постамент (діаметр 160 мм, висота 60 мм, висота літер 11 мм) з написом «…позбавив від хвороби божевілля» зараз експонується в музейному залі № 4 (рис. 9,*2*).

На другому постаменті (Б2–2877), який надійшов до музею у 1935 р. (діаметр-1 – 145 мм; діаметр-2 – 155 мм, висота 85 мм, висота літер 10–12 мм), є напис: «Марк Емілій Северин центуріон (?) першого Італійського Легіону» (рис. 9,1), прочитаний та перекладений у 1980 р. канд. іст. наук, ст. наук. співробітником Інституту загальної історії АН СРСР В. Яйленко. З невідомих причин цей експонат не ввійшов до означеної наукової праці «Надписи Ольвии (1917–1965)».

Зібрання предметів з каменю складає частину сучасної музейної колекції античного часу НМІУ. Лапідарна колекція має велике науково-пізнавальне значення. Її цінність – це одне із найповніших і різносторонніх джерел, які висвітлюють питання історії розвитку античних міст – держав Північного Причорномор'я, походження і рівня розвитку місцевих ремесел та мистецтва.

Джерела та література

1. *Анохин В.А.* Торговля и денежное обращение // **Археология Украинской ССР.** Киев, 1986.

2. *Афонасина А.С.* **Античные источники о раскрашенных статуях**. Новосибирск, 2014, №1(1)

3. *Велишский Ф.Ф.* **Быт греков и римлян**. Прага, 1878.

4. *Крапивина В.В.* Весовые гири Ольвии // **Исследование по античной археологии Северного Причерноморья.** Киев, 1980.

5. *Лавренов С., Каращук А.* **Армии древней Греции VI–IVвв до н. э.** Москва, 2001.

6. *Мінжулін О.І.* **Реставрація творів з металу.** Київ, 1998.

7. *Одноралов Н.В.* **Скульптура и скульптурные материалы.** Москва, 1982 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.sculpture.artyx.ru/books/item/ f00/s00/=00000 11/ – Назва з екрана.

8. *Росляков С.Н.* **Ольвия. Жизнь и смерть цивилизаций.** Николаев, 2003.

9. *Хомчик М.А., Печорний П.П.* Гончарний круг античного часу (до питання атрибуції) // **Археологія**. 2013, № 3.